

УДК 001.102-052

Залужний А. Л., аспірант (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ПОТРЕБ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ

У статті здійснено аналітично-дослідницьку експлікацію теоретико-методологічних інтерпретацій потреб людини. Відстежено особливості становлення та виявлено основні тенденції щодо осмислення цього складного соціально-економічного та психологічного феномена від античних часів до раціоналістично-гносеологічних пошуків епохи Нового часу.

Виокремлено космоцентричні, теоцентричні, антропоцентричні та раціоналістичні підходи, що супроводжували уявлення про особливість формування феномена потреб. Показано, що потреби акумулюють істотні характеристики бажань, прагнень, інтересів людини, виражаючи якісний вимір економічного та духовного життя соціуму на певному етапі розвитку відповідної культурно-історичної епохи.

Ключові слова: потреби, людина, споживання, космо-центризм, теоцентризм, антропоцентризм, раціоналізм, мораль, «людина економічна».

Постановка проблеми. Потреби людини, їх становлення та задоволення постають вагомим чинником соціально-економічного прогресу, значною мірою визначаючи рівень розвитку економічної системи. В умовах ринкової економіки зростання масштабів споживання та покращення їх якісної структури виступають основними показниками добробуту населення, рушійним джерелом формування великого та малого бізнесу. А відтак, без врахування механізмів формування потреб, особливостей їх історичної генези неможливе результативне управління народним господарством, державне планування та ефективність поступу суспільного буття загалом.

Водночас, динаміка споживання потреб престижу та демонстративності, стандартизація смаків та інтересів зумовлюють деформацію особистісної реалізації, що призводить до соціальної безвідповідальності, масовизації, поглиблення глобальних проблем. Саме тому в соціально-економічних проектах розвитку сучасного суспільства ставиться вагоме завдання регулювання потреб споживачів з врахуванням їх структури та ієрархізації. Важливим постає питання здійснення державного впливу на дану ситуацію та сприяння забез-

печенню умов, необхідних для створення культурного капіталу соціуму. Все вищесказане актуалізує потребу апеляції до історико-культурного досвіду вивчення досліджуваної проблеми, сприяючи переосмисленню підходів щодо особливостей формування, реалізації та задоволення потреб на сучасному етапі соціокультурного й економічного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика потреб, їх формування, реалізація та задоволення завжди хвилювала людську думку і привертала увагу дослідників різних сфер наукового знання. Теоретичний розгляд потреб, специфіка їх задоволення та визначення факторів формування знаходить відображення у працях вітчизняних (І. Бех, Н. Букало, Н. Коноваленко, В. Лісничка, Л. Ліпич, С. Мочерний, І. Надольний, Н. Юхименко, В. Шинкарук, О. Яценко та ін.) та зарубіжних (С. Богачов, Л. Булочнікова, Ю. Васильчук, Б. Левін, В. Радаєв та ін.) вчених.

Разом з тим в сучасних наукових розвідках осмислення феномена потреб відстежується у проблемному полі аналізу системи соціально-економічного забезпечення людського розвитку в умовах трансформаційної економіки (Н. Томчук), статистичного виміру споживання продуктів харчування (К. Кисельов), фінансового забезпечення соціального захисту населення (Л. Клівіденко), відносин споживачів в економічній системі (Л. Погоріла), інтересів громадян України як складової державотворчих процесів (Г. Шевченко) та ін.

Постановка завдання. Вищесказане обумовлює необхідність аналітично-дослідницьких проєктів експлікації теоретико-методологічних інтерпретацій потреб. Адже потреби акумулюють істотні характеристики бажань, прагнень, інтересів людини, виражаючи якісний вимір економічного та духовного життя соціуму на певному рівні розвитку відповідної культурно-історичної епохи. Саме це дає підстави для здійснення аналітичного огляду потреб споживачів в соціокультурному контексті.

А відтак, метою статті є відстеження особливостей становлення та виявлення основних тенденцій щодо осмислення цього складного соціально-економічного та психологічного феномена від античних часів до раціоналістично-гносеологічних пошуків епохи Нового часу.

Виклад основного матеріалу. Вагомий внесок у формування уявлень про потреби та розуміння їх значення для людського існування здійснено давньогрецькими мислителями. Античне світорозуміння носить космоцентричний характер, що передбачає розгляд людини як мікрокосма, складової великого макрокосмосу, обумов-

люючи гармонійну узгодженість людини та світу, де потреби та їх задоволення займають значне місце. Адже без їх усвідомлення постає неможливим осмислення ні сутності людини, ні основ суспільного буття загалом. У даному контексті ставлення людини до потреб та ідеї пожадливості не повинні ставати на заваді для розуміння космосу як втілення гармонії, доцільності та вищої краси, а звідси пріоритет духовних потреб над матеріальними, особистісних інтересів та суспільних.

Варто зауважити, що економічні погляди античних мислителів формуються в умовах рабовласницьких відносин, перебуваючи у тісному зв'язку з морально-етичними, релігійними та правовими уявленнями стародавніх греків. Тому акценти ставляться не стільки на процесах виробництва, скільки на проблемах розподілу та споживання матеріальних благ. Економічною основою держави постає натуральне господарство, засноване на праці рабів як основних виробників матеріальних благ. Відтак, в ідеях ідеальної держави Платона («Держава», «Закони») та в Аристотелівській «Політиці» соціально-економічні пошуки здійснюються в межах протиставлення бідних та багатих, розумової праці та фізичної, рабів та вільний еллінів з характерними тільки для вільних громадян функцій контролю, управління та формування потреб морального, естетичного та інтелектуального змісту. Антична культура проголошує такий поділ законом природи і проблема формування потреб та їх задоволення стосується насамперед вільних громадян.

Властиво, що Геракліт вперше піднімає питання особливостей виникнення потреб [4], впливу на них умов життя, окреслюючи їх специфічні характеристики для світу людського та тваринного (віслюки на відміну від людей отримують більше задоволення від соломи ніж від золота). Для Демокрита потреба є нуждою та істотним джерелом її вчинків і діяльності, а тому подібно вчителю наставляє людство відповідним чином у пізнанні кожної речі. Разом з тим мислителем формуються погляди щодо розумного обмеження задоволень і бажань, адже на його думку, людина на відміну від тварини не знає межі своїх потреб, а тому «хороше налаштування духу виникає від поміркованості в насолодах та гармонійного життя» [6, С. 373]. Саме тому стверджує мислитель: «Людям варто більшого значення надавати належному стану душі ніж тіла. Адже досконала душа виправляє негативні сторони тіла, тілесна ж сила без розуму нічим не може вдосконалювати душу» [6, С. 377].

Ідеї створення першої теорії закономірностей виникнення потреб і управління ними, співвідношення потреб людей та державного устрою належить Платону. Для Платона основою держави постає

нужда, оскільки прагнення до співжиття зумовлює потребу відповідної форми державного устрою. Тому держава виникає тоді, коли людина, не маючи можливості задоволення певних потреб, залучає для цього інших, а «маючи нужду багато в чому, люди збираються разом, щоб існувати разом і надавати один одному допомогу» [7, С. 369]. Це зумовлює до суспільного розподілу праці й визначає соціальну структуру суспільства.

У даному контексті ідеальна держава передбачає володіння кожного управлінського стану відповідними чеснотами з орієнтацією на певні потреби: володарі (філософи та аристократи) – мудрістю, охоронці – мужністю, ремісники – самовладанням. Властиво, що артикулюється категорична заборона приватної власності для правителів та воїнів як така, що буде відволікати перших від управління, а останніх від служби. Саме тому, приймати золото або срібло і навіть доторкатись до благородних металів їм категорично заборонено, щоб навіть думка не прийшла в голову придбати ці цінності [7]. Важливими рисами платонівської ідеальної держави є виховання та освіта громадян й формування почуттів самопожертви в ім'я держави, звільнення від інстинктів привласнення і збагачення, позаяк орієнтованість тільки на матеріальні потреби призводять до егоїзму та жадібності.

Для Аристотеля людина як соціальна, політична і моральна істота, спроможна розумно формувати та задовольняти потреби, не спричиняючи шкоду суспільству та природі. Потреби й почуття задоволення та незадоволення визначають всі прагнення людини, оскільки потреби оцінюють вагомість чи не потрібність певного об'єкта для людської життєдіяльності. Втім, для філософа отримання найвищого задоволення є наслідком не орієнтації на матеріальні блага чи цілі будь-якої утилітарної діяльності, а, насамперед, процесів розумового споглядання.

Для кращого розуміння феномена потреб, важливим є осмислення Аристотелем такої важливої чесноти як «схильність зберігати середину» [1, С. 77] і не впадати в крайності, так зване, правило золотієї середини. У даному випадку чеснота має бути серединою між двома крайностями, яких потрібно утримуватись, зокрема: між марнотратством та скупістю, боягузством та відчайдушністю, нестриманістю та безпристрасністю і т.д. А звідси, вимога дотримання золотієї середини у питаннях задоволення потреб, позаяк добродієвість передбачає поміркованість у вчинках, бажаннях, потребах. Філософ стверджує, що роздати, або витрати гроші не складно, а ось, витрати на те, «на що слід, і стільки, скільки слід, однаково і в великому, і в

малому» [1, С. 147] здатний не кожний. Життя людини, скероване на насолоду, задоволення та наживу є неприродним, а матеріальні блага виступають тільки зовнішньою умовою здійснення моральнісіх вчинків. Основною умовою доброчесностей постає розум як основа поміркованості у пристрастях, афектах, бажаннях та використання здатності дотримання міри у конкретних вчинках.

У Середньовічному мисленні економічну проблематику наскрізь пронизано релігійним світоглядом, оскільки саме Бог постає справжнім буттям, втілюючи вище благо, досконалість, премудрість і любов. Спостерігається модель ієрархічного впорядкування світу, залежно від наближення всього існуючого до матерії, чи навпаки, дистанціювання від неї та наближення до Бога. Тому не дивним є утвердження ідеї святості, аскетизму, відсутності поняття «прибутку» загалом, як невластивого для етики праці епохи Середньовіччя.

Ідея Бога як морального абсолюту задає вектор моральнісної виправданості присутності людини у світі, адже всі потреби та ціннісні орієнтири набувають значимості у співвідношенні з Божественним. Зосереджується увага на потребах духовно-морального змісту, серед яких найбільшого значення набуває любов, якою «кожний збагачується й вирощує себе, поглинаючи в себе іншого..., через віддачу себе отримуєш себе ж, але обґрунтованим, ствердженим, збагаченим, поглибленим в іншому, тим самим ти подвоюєш своє буття» [10, С. 188]. Водночас вагомим значення набуває нова чеснота – милосердя, яка проголошує готовність до співстраждання та допомогу нужденним. Акценти ставляться на багатствах душевних, а не земних, короткочасних та швидкоминучих. У зв'язку з цим святі роздавали своє майно, багаті займаються меценатством. Особливого значення набуває явище людського володіння багатством, а не навпаки, коли багатство оволодіває людиною [2].

Все вищесказане показує, що саме душевно-тілесні засади людського існування як смислові начала взаємодії духовного та матеріального з властивою домінантою духовного особистісного становлення закладають серцевину середньовічного світорозуміння загалом й виражають силове поле присутності людини у світі, організуючи його у певний порядок. Утверджується домінанта духовних потреб як вагомих спонук співставлення своїх дій та вчинків вищими взірцями релігійних чеснот та ідеям святості. Відтак, зовнішні блага постають фундаментом побудови внутрішнього світу людини на духовному рівні, як сокровенне надбання особистості у прагненні єднання з Богом.

Осмислення феномена потреб в епоху Відродження розкривається крізь призму експлікації людини як центру світоутворення, на-

буваючи сутнісного виразу в поняттях антропоцентризму та гуманізму. Уявлення про «природу створену» Середньовічного мислення трансформуються у «природу діяльнісну» з акцентом на творчо-діяльнісних вимірах людського існування. Захоплення необмеженими творчо-діяльнісними можливостями людини обумовлює її підняття до рівня Божественного (Піко делла Мірандола). У цьому контексті розробляються теорії універсальної людини та ідеалу «гармонійної людини», постаючи наслідком пантеїстичних уявлень ототожнення природного та духовного. Звідси культ людського тіла та піднесення його краси, гармонійного узгодження духовних та фізичних сил. Властиве для Середньовічного світорозуміння протиставлення матеріального та духовного, боротьба душевного та тілесного нейтралізується. Не дивно, що девізами епохи стають «Людина – цар світу», «Людина може все». Згідно цих уявлень, Божественна сутність виражається в діях, вчинках, зовнішності людини, набуваючи більшого посилення в поняття «титанізм». Титанізм передбачає форму індивідуалізму, яка проявляється в переконаннях всесильності людини та впевненості у її співмірності за своєю могутністю та енергією з Богом.

Відбувається абсолютизація гідності та краси людини, розуму, волі, творчих здібностей й впевненість в необмеженості можливостей розвитку. Таке возвеличення людини призводило до крайнього індивідуалізму та релятивізму. Не дивно, що Е. Роттердамський в книзі «Похвала глупоті» [8] розкриває моральнісно-негативні прояви суспільства, які редукуються до лицемірства, розпусти, низькості у взаємостосунках. О. Лосєв в понятті «виворітний бік титанізму» [5, С. 122] показує практичні інтенції ренесансної епохи, яка кардинально відрізнялась від ідеалізованої теорії «гармонійної людини» та ідей «титанізму». О. Лосєв констатує: «Відродження прославилось своїми побутовими типами підлості, віроломства, вбивства з-за кутка, неймовірної мстивості та жорстокості, авантюризму та різного роду розгулу пристрастей» [5, С. 120]. Не дивно, що у Ф. Рабле, обоюючи безкінечні творчі можливості суб'єкта, основним девізом ідеальної форми суспільного устрою вважає лозунг «Роби, що хочеш». Подібні думки зустрічаємо у працях Лоренцо Валли, для якого насолода, а не моральні чесноти, наповнюють людське буття, позаяк і душа, і тіло є рівноцінними у їх постійному прагненню до задоволення. Така орієнтація на самоутвердження індивідуалізму проявляється у формах реалізації всіляких потреб та бажань, коли реальні приклади такого самоствердження засвідчують деградацію загальнолюдської моралі.

Основною потребою європейської цивілізації XVII-XVIII ст. постає наукове пізнання та впевненість у необмежених можливостях

науково-технічного прогресу. Зокрема, Р. Декарт [3] проголошує основною потребою людини пізнання, яке здійснюється раціоналістичними засобами дедуктивного методу. А розгляд епохою Просвітництва людини як біологічної істоти, яка є тільки частиною природи, зумовлює до осмислення насамперед природних потреб, на основі яких створюються нові «умовні» для уточнення первинних. А тому, на думку Гольбаха, якби всі люди були цілком задоволені, то на світі не було ніякої діяльності й тільки при наявності бажань та потреб існує взаємозалежність людей один від одного [9]. Виникає думка про постійне зростання потреб як нескінчений процес регулювання людського співбуття.

Водночас, низка відкриттів у природничій науковій сфері та прискорені темпи економічного розвитку закладають підстави для формування потреб прав людини та природного права у площині відстоюванні ідей розвитку природних здібностей кожного на основі реалізації освітніх та виховних процесів в суспільстві. Це призводить до формування потреб перебудови соціуму на розумних началах й забезпечення вдосконалення і покращення умов життя завдяки поширенню знань. У цьому контексті Вольтер основні потреби редукує до суспільства та праці, Руссо – до прагнення в досконалості, Гольбах – прагнення до самозбереження та особистого блага, Дідро – до природних благ, які включають чуттєві задоволення й насолоду, Гельвецій – матеріальних благ та ін.

Висновки. Таким чином, потреби постають необхідним чинником людського буття на кожному етапі соціокультурного поступу, набуваючи специфічних проявів формування та реалізації у відповідності з особливостями світоглядних пріоритетів суспільства та змін економічних систем. Здійснений аналітичний огляд теоретико-методологічних концепцій осмислення проблематики потреб представниками різних епох уможливорює виокремлення космоцентричних, теоцентричних, антропоцентричних та раціоналістичних тенденцій, що супроводжували уявлення про особливість становлення досліджуваного феномену.

Зокрема, космоцентричні засади античного світорозуміння, тематизуючи рефлексію людини як мікрокосма, складової великого макрокосмосу, стають істотною детермінантою пріоритету духовних потреб над матеріальними, справедливого співвідношення розумних та нерозумних потреб, особистісних інтересів та суспільних. В епоху Середньовіччя ідея Бога як морального абсолюту задає вектор вирішення низки потреб духовно-морального змісту, які набувають значимості у співвідношенні з Божественним буттям. Концептуалізується вимога перетворення первинних потреб у потреби більш високого

рівня людського існування, пов'язаних з досягненням духовних чеснот, скерованих на вищий світ релігійних смислів та цінностей. Антропоцентричний підхід Ренесансу у питаннях експлікації феномена потреб уможливорює їх переосмислення крізь призму утвердження образу «універсальної людини» у контексті індивідуального самодійснення у формах реалізації всіляких потреб та бажань з відкиданням будь-яких зовнішніх перепон: моральних, правових, політичних, як таких, які заважають цілісному розкриттю необмежених можливостей людини. Тоді як у Новому часі відстежується розуміння людини через її пізнавальні можливості й водночас посилення оптимістичних настроїв щодо потреб поширення знань й перебудови і вдосконалення соціуму на розумних началах.

Властиво, що саме раціоналістичні постулати розумності, впорядкованості та ціледоцільності класичного дискурсу закладають істотне підґрунтя для становлення та розвитку економічної науки, обумовлюючи осмислення феномена потреб в контексті основних економічних підходів від класичних до неокласичних, а тому у даній площині потребують подальших наукових розвідок.

1. Аристотель. Нікомахова етика / Аристотель ; [пер. з давньогрец. В. Ставнюк]. – К. : Аквілон-Плюс, 2002. – 480 с. **2.** Біленко Тетяна. Філософія Середніх віків: словник-довідник / Тетяна Біленко. – Дрогобич. : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014.– 124 с. **3.** Декарт Р. Метафізичні розмисли / Рене Декарт ; [пер. з фр. З. Борисик та О. Жупанський]. – К. : Юніверс, 2000. – 304 с. **4.** Дильс Г. Досократики / Г. Дильс ; [пер. с древнегреч. А. Маковельський]. – Мн. : Харвест, 1999. – 784 с. – (Классическая философская мысль). **5.** Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1978. – 623 с. **6.** Лурье С. Я. Демокрит. Тексты. Переводы. Исследования / С. Я. Лурье. – Л. : Наука, 1970. – 664 с. **7.** Платон. Государство / Платон ; [пер. с греч. А. Н. Егунов]. – Сочинение : в 3 т. / Платон. – М., 1976. – Т. 3, ч. 1. – С. 89–454. **8.** Роттердамский Эразм. Похвальное слово Глупости / Эразм Роттердамский ; пер. и коммент. П. К. Губер. – М.-Л. : Akademia, 1931. – 22430. – (Сокровища мировой литературы). **9.** Татаркевич Владислав. Історія філософії. Філософія Нового часу до 1830 року / Владислав Татаркевич ; [пер. з пол. Я. Саноцький, О. Гірний]. – Львів : Свічадо, 1999. – Т. 2. – 352 с. **10.** Флоровский Г. В. Восточные отцы V–VIII веков / прот. Георгий Флоровский. – 2-е изд. – М. : Паломник, 1992. – 260 с.

Рецензент: д.е.н., професор Сазонець І. Л. (НУВГП)

Zaluzhnyi F. L., Post-graduate Student (National University of Water and Environmental Engineering, Rivne)

ANALYTIC REVIEW OF NEEDS IN SOCIOCULTURAL DISCOURSE

The analytic and research explication of theoretical and methodological interpretations of human needs was carried out in the article. The peculiarities of formation were analysed and the main tendencies concerning comprehension of this complex socioeconomic and psychological phenomenon from ancient times to rationalistic and epistemological searches of the New Age era were revealed.

The conducted analytic review of theoretical and methodological concepts for understanding the problematics of needs of the representatives of different epochs makes possible the determination of cosmocentric, theocentric, anthropocentric and rationalistic approaches that accompanied the idea of the peculiarity of the formation of the researched phenomenon.

In particular, the cosmocentric principles of the ancient worldview, subjecting the human reflection as a microcosm, which is a component of a large macrocosm, become a significant determinant of the priority of spiritual needs over the material, the fair balance of intelligent and not intelligent needs, personal interests and social ones. In the Middle Ages, the idea of God as a moral absolute sets the vector of distinguishing a number of spiritual and moral needs, which become significant in relation to Divine being. And hence the requirement to transform the primary needs into the needs of a higher level of human existence, associated with the achievement of spiritual virtues, directed to the highest world of religious meanings and values. The anthropocentric approach of the Renaissance in the questions of explication of the phenomenon of needs makes it possible to rethink them from the positions of neutralizing the opposition of the physical and spiritual, and through the prism of establishing the image of the «universal person», witnesses individual self-realization in the forms of realizing all sorts of needs and desires with the rejection of any external obstacles: moral, legal, political. Then, in the New Times, a person's understanding of her cognitive capabilities and, at the same time, increased optimism about the needs for knowledge and redevelopment and the improvement of society on a reasonable basis were researched. It was defined that the needs accumulate the essential characteristics of desires, aspirations and interests of the person, expressing the qualitative dimension of the economic and spiritual life of society at a certain

stage of development of the corresponding cultural and historical epoch.

Keywords: needs, human, consumption, cosmocentrism, theocentrism, anthropocentrism, rationalism, moral, «economic person».

Залужный А. Л., аспирант (Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно)

АНАЛИТИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ ПОТРЕБНОСТЕЙ В СОЦИОКУЛЬТУРНОМ ДИСКУРСЕ

В статье осуществлено аналитическо-исследовательскую экспликацию теоретико-методологических интерпретаций потребностей человека. Отслежено особенности становления и выявлено основные тенденции осмысления этого сложного социально-экономического и психологического феномена от времен античности к рационалистически-гносеологическим поискам эпохи Нового времени.

Выделено космоцентрические, теоцентрические, антропоцентрические и рационалистические подходы, которые сопровождали воззрения на особенности формирования феномена потребностей. Показано, что потребности аккумулируют важные характеристики желаний, стремлений, интересов человека, выражая качественное измерение экономической и духовной жизни социума на определенном этапе развития культурно-исторической эпохи.

Ключевые слова: потребности, человек, потребление, космоцентризм, теоцентризм, антропоцентризм, рационализм, мораль, «человек экономический».
